

УДК (UDC) 94 : 338.43 (477) : 165.611 «199/202» (045)

DOI: DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.4\(44\).685](https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).685)

TRANSFORMATION OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDY OF AGRARIAN HISTORY IN UKRAINE: MAIN TRENDS (1990s – 2020s)

Serhii Kornovenko

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)

e-mail: s-kornovenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to uncover the main trends in transformations of methodological approaches in the study of the agrarian history of Ukraine during the 1990s – 2020s and to clarify their content.

The scientific novelty is in obtaining new knowledge about the essence of the main trends of methodological transformations and agrarian historians' usage of such modern methodological paradigms: the peasantry 'as a natural phenomenon', the peasantry as an 'imaginary community', reverse-compensatory theory, ruralism, agrarianism.

Conclusions. During the 1990s – 2020s, radical methodological transformations occurred in the methodology of studying the agrarian history of Ukraine. They were caused by qualitative socio-political and socio-economic changes of the late 1980s – early 1990s. There was a retreat of Ukrainian historians from the methodological monism of Marxist-Leninist ideology, access to previously classified historical sources stored in archival funds became free, and a dialogue between historians representing different schools and trends became possible.

Methodological transformations were not linear. We tentatively distinguish two stages. The first is the late 1980s – 1990s – 'methodological shock' and 'methodological uncertainty'. The second is the 2020s – 'methodological renaissance'.

The methodological transformations of the 1990s – 2020s demonstrate that the latest Ukrainian scientific, historical, and methodological thought presents different approaches to the understanding of the peasantry, peasant culture/peasant civilization, and the peasant world. In particular, it is comprehended as a 'natural phenomenon', as an 'imaginary community', and as a natural form of civilization, from the standpoint of ruralism and agrarianism, etc. Accordingly, in defining the main subject of the agrarian history of Ukraine, we identify the pluralism of methodological approaches. This testifies to the retreat of Ukrainian agrarian historians from methodological isolation, and their integration into the European and world historical and agrarian scientific discourse.

Funding. The study was prepared based on the results of fundamental research 'The Socio-cultural Space of Ukraine in the Second Half of the Nineteenth – First Third of the Twentieth Century: the Peasant-centric Dimension' (state registration number: 0123U101600) with the support of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Keywords: methodology, peasantry as a 'natural phenomenon', peasantry as an 'imaginary community', reverse-compensatory theory, rural studies, agrarianism

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ (1990-ті – 2020-ті рр.)

Сергій Корновенко

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: s-kornovenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

АНОТАЦІЯ

Мета статті – розкрити основні тенденції трансформацій методологічних підходів у вивченні аграрної історії України впродовж 1990-х – 2020-х рр. та з'ясувати їхній зміст.

Наукова новизна полягає в отриманні нових знань щодо сутності основних тенденцій методологічних трансформацій і таких сучасних методологічних парадигм, якими послуговуються історики-аграрники: селянство «як природне явище», селянство як «уявна спільнота», реверсно-компенсаторна теорія, руралістика, аграризм.

Висновки. Впродовж 1990-х – 2020-х рр. у методології вивчення аграрної історії України відбулися докорінні методологічні трансформації. Вони були зумовлені якісними суспільно-політичними та соціально-економічними змінами кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Відбувся відхід вітчизняних істориків від методологічного монізму марксистсько-ленінської ідеології, вільним став доступ до раніше заборонених історичних джерел, що зберігалися в архівних фондах, можливим став діалог істориків, що представляли різні напрями і течії.

Методологічні трансформації не були лінійними. Умовно нами виокремлено два етапи. Перший – кінець 1980-х – 1990-ті рр. – «методологічний шок» і «методологічна невизначеність». Другий – 2020-ті рр. – «методологічний ренесанс».

Методологічні трансформації 1990-х – 2020-х рр. демонструють, що у новітній українській науково-історичній, методологічній думці представлено різні підходи до розуміння селянства, селянської культури / селянської цивілізації, селянського світу. Зокрема, його осмислюють як «природне явище», як «уявну спільноту», як природну форму цивілізації, з позицій руралістики та аграризму тощо. Відповідно у визначенні головного суб'єкта аграрної історії України констатуємо плюралізм методологічних підходів. Це засвідчує вихід українських істориків-аграрників із методологічної ізоляції, їхню інтеграцію до європейського та світового історико-аграрного наукового дискурсу.

Фінансування. Стаття підготовлена за результатами фундаментального дослідження «Соціокультурний простір України другої половини XIX – першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: методологія, селянство «як природне явище», селянство як «уявна спільнота», реверсно-компенсаторна теорія, руралістика, аграризм

Вступ

Традиційно пріоритетне місце в українській історіографії належить дослідженням із аграрної історії України. Кардинальні трансформації соціально-економічного, суспільно-політичного та культурно-духовного життя, започатковані у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр., позначилися і на розвитку вивчення аграрної історії України впродовж 1990-х – 2020-х рр. У цій сфері відбулися якісні зміни. Основними, на думку автора статті, стали такі: по-перше, відновлення і нове утвердження у вітчизняній історичній науці такого

фундаментального її складника, як аграрна історія; по-друге, формування наукових шкіл історико-аграрників; по-третє, функціонування спеціалізованих наукових фахових видань із аграрної історії, таких як «Український селянин», «Вісник аграрної історії» тощо; по-четверте, наукові форуми історико-аграрного змісту; по-п'яте, розробка й удосконалення методології історико-аграрних студій тощо.

Зважаючи на це, аналіз новітніх методологічних парадигм із вивчення аграрної історії носить науково-практичне та суспільне значення. Цим і зумовлено актуальність запропонованого дослідження. Отже, *мета статті* – розкрити основні тенденції трансформацій методологічних підходів у вивченні аграрної історії України впродовж 1990-х – 2020-х рр. та з'ясувати їхній зміст.

Огляд літератури

Порушене у нашій публікації питання належить до тих, що перебувають у фокусі постійної уваги дослідників, учасників науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів. Фаховими є напрацювання Г. Васильчука¹, В. Бондара², В. Гоцуляка³, В. Гончаревського⁴, Ю. Присяжнюка⁵, І. Фаренія⁶, З. Священка⁷, С. Ляха⁸, Я. Калакура⁹ й інших авторів.

Наприклад, В. Гоцуляк впевнено констатує, що «загальний аналіз української історіографії з проблем селянства свідчить про необхідність вийти на типологічно спільний з європейським, а в перспективі – світовим шляхом науково-інтелектуального розвитку, а також і в нашому контексті зокрема, визначити основні історіософські засади цього напрямку наукових досліджень, без штучної модернізації і підтягування нашої історії до всесвітньої і європейської»¹⁰.

В. Бондар резонно стверджує, що на початку 1990-х – початку 2000-х рр. в царині аграрної історії України проведено дуже значну роботу не лише із кількісного накопичення історичних знань, а і з формування нових методологічних підходів до їх нового осмислення. На його думку, «одні дослідники намагаються вивчати селянську минувшину не ізольовано, а на тлі загальних

¹ Васильчук Г. Проблемно-теоретичні пріоритети сучасних дисертаційних досліджень з історії України 20-30-х рр. ХХ ст.: історіографічний дискурс. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2006. Вип. 30. С. 22-28.

² Бондар В. Сучасна історіографія аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на сторінках «Українського історичного журналу» *Український історичний збірник*. 2008. Вип. 11. С. 337-351.

³ Гоцуляк В. Актуальні питання методології та інституціоналізації історії селянства в дзеркалі історіографії. *Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки*. 2010. Вип. 182. С. 16-20.

⁴ Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991-2009). Київ, 2011. 219 с.

⁵ Присяжнюк Ю. Українське селянство в контексті сучасних дослідницьких завдань. *Український селянин*. 2018. Вип. 20. С. 74-79.

⁶ Фареній І. Концепція національної аграрної буржуазної революції початку ХХ ст. академіка М.І. Яворського. *Український селянин*. 2019. Вип. 21. С. 130-136.

⁷ Священко З. Пореформене українське село в аграрних студіях науковців київської школи. *Емінак*. 2020. № 2 (30). С. 220-228.

⁸ Лях С. Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021. 130 с.

⁹ Калакура Я. Українська історіографія на переломі: від методологічного монізму до європейських орієнтирів. Київ, 2022. 464 с.

¹⁰ Гоцуляк В. Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти. *Український селянин*. 2001. Вип. 2. С. 22.

соціально-економічних і політичних тенденцій розвитку українського суспільства, у взаємозв'язку і взаємообумовленості з іншими важливими суспільними подіями, масовими народними та соціальними рухами тощо. Інші – поступово вводять історію селянства в мікроісторичну перспективу, маючи за об'єкт різні проблеми економічної, соціальної, культурної, релігійної її сфери, історії повсякденності українського хлібороба і т.д.»¹¹.

Т. Портнова звертає увагу на те, що українські історики-аграрники в першому десятилітті XXI ст. з методологічного досвіду західних колег взяли на озброєння три принципові засади. По-перше, відмовилися від постулату про те, що селянство як соціальне явище у своєму розвитку приречене на зникнення. Навпаки посилилася тенденція у працях українських істориків-аграрників обґрунтовувати здатність селянських спільнот до самозбереження та відтворення, синтезувати традиційне і модерне, не розчинившись в останньому. По-друге, відійшли від попереднього культу протиставлення «традиційне/модерне», елітарно-зверхньої інтерпретації селянської культури як «безкультур'я». Формується інший образ селянства як носіїв специфічної культури, селянський світ розуміється як інший. По-третє, «наголошення проблеми способів мови описів селян у минулих та сучасних текстах». Йдеться про критичне ставлення до текстів, написаних представниками неселянського світу про селян, про рефлексування над спокусою витворити власні¹².

«МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ШОК» 1990-х рр.

Тектонічні суспільно-економічні та соціально-економічні зміни кінця 1980-х – початку 1990-х рр. спричинили науково-інформаційний «прорив» 1990-х рр., що став для істориків своєрідним ідейно-методологічним шоком. На нашу думку, його зумовили такі чинники: по-перше, тривалий методологічний монізм марксистсько-ленінської методології; по-друге, обмежений доступ до джерельної бази, зосередженої, насамперед, в архівах; по-третє, «ідеологічна завіса», що унеможлиблювала методологічний діалог істориків «країн соціалістичного табору» з їхніми колегами з «буржуазного заходу».

За умов 1990-х рр., коли інформаційна ізоляція змінилася «інформаційним бумом», логічно, що «методологічна розгубленість» і «методологічний шок» трансформувалися у методологічну кризу української історичної науки. Такий стан справ констатували, зокрема, учасники Всеукраїнської наукової конференції «Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи» (Харків, 15-17 листопада 1995 р.), серед яких були А. Болебрух, М. Дмитрієнко, Л. Зашкільняк, Я. Калакура, І. Колесник, Ю. Пінчук та інші науковці. Учені визнали, що історичне пізнання в Україні 1990-х рр. перебуває в «інтелектуальному шоці», спричиненому відмовою дослідників від методів і принципів наукового пізнання історії на засадах марксизму-ленінізму. На думку учасників конференції, політико-ідеологічний плюралізм, що стрімко торував собі шлях в історичну науку за

¹¹ Бондар В. Вітчизняні селянознавчі інституції і їх роль у вивченні історії українського селянства пореформеної доби. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2008. Вип. 19. С. 178.

¹² Портнова Т. Юрій Присяжнюк. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX — початку XX ст. Черкаси: Вертикаль, ПП Кандич С.Г., 2007. 640 с. Олександр Михайлюк. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси. Дніпропетровськ: Інновація, 2007. 456 с. [Рецензія]. *Україна Модерна*. 2010. № 6. С. 286.

відсутності стабільних критеріїв, загрожував небезпекою – розмиванням «змістовного ядра», сенсу пізнавальної діяльності у сфері гуманітарного знання¹³.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ «РЕНЕСАНС» ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Проблема науково-історичного методологічного інструментарію постала предметом ретельного обговорення і на початку ХХІ ст. Наприклад, значна увага їй була приділена учасниками Міжнародного наукового конгресу українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку: міжнародний науковий конгрес українських істориків» 2003 р. у Кам'янець-Подільському, де в роботі взяли участь провідні історики України й діаспори: В. Смолій, Л. Винар та інші. У виступі директора Інституту історії України НАН України академіка НАН України В. Смолія було висловлено думку про те, що «...сьогодні історична наука <...> виходить із глибокої і затяжної кризи. <...> Якісний прорив у науці відбувся надзвичайно швидкими темпами, істориками зроблено чимало у процесі переосмислення багатьох важливих питань минулого українського народу, об'єктивного відтворення національного історичного процесу в усій його складності та багатоаспектності»¹⁴.

На наш погляд, на початку ХХІ ст. ситуація з методологічною розгубленістю та методологічним шоком вітчизняних істориків змінилася. Трансформації полягали у тому, що посилилися конструктивні тенденції у розвитку вітчизняної методології історичних досліджень загалом, і аграрної історії України зокрема, чіткішими стали суто наукові пріоритети. Наприклад, значно розширився тематичний спектр дослідницької діяльності, українські історики більшою мірою, порівняно з попередніми періодами, інтегрувалися до світового історіографічного простору, передусім у його методологічний сегмент. Зокрема, сформувалися загальноукраїнські та міжнародні відповідні майданчики, такі як: науково-практичні форуми, наукові періодичні видання, спільні наукові проєкти. Під час участі в їх роботі вітчизняні історики отримали змогу для фахового обміну думками із закордонними колегами, для реалізації відповідних досліджень, апробації тих чи інших методологічних парадигм. Це стимулювало формування методологічного інструментарію як досліджень з історії України загалом, так й історико-аграрних зокрема. Його становлення відбувалося як шляхом залучення закордонного досвіду та відтворення власне українського, так і поєднанням/переплетінням цих тенденцій. Наріжним і якісно новим моментом на початку ХХІ ст., порівняно з кінцем 1980-х – 1990-ми рр., став відхід від методологічного монізму, спричиненого ідеологічною монополією, й оговтання від «методологічного шоку» та «методологічної невизначеності» 1990-х рр. Наведене вище є достатніми підставами для обґрунтованого висновку про те, що перші два десятиліття ХХІ ст. стали своєрідним «методологічним ренесансом» у науковому інструментарії української історичної науки загалом та аграрної історії України зокрема.

¹³ *Історична наука на порозі ХХІ ст.: підсумки та перспективи*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15-17 листопада 1995 р.). Харків, 1995. С. 42.

¹⁴ *Українська історична наука на сучасному етапі розвитку: міжнародний науковий конгрес українських істориків* (17-18 вересня 2003 р.): у 4 т. Т. 1. Київ-Нью-Йорк, 2005. С. 28-29.

НОВІТНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ВИВЧЕННІ АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. СЕЛЯНСТВО «ЯК ПРИРОДНЕ ЯВИЩЕ»

Підтвердженням нашої попередньої тези є те, що на початку ХХІ ст. в українській науково-історичній, методологічній думці формуються різні підходи до розуміння селянства, селянської культури / селянської цивілізації, селянського світу. Проілюструємо наше судження конкретними прикладами, які є інформативними та відображають результати основних трансформацій у змісті наукового інструментарію з вивчення аграрної історії України. З'ясуємо основні положення таких новітніх методологічних підходів: селянство «як природне явище», селянство як «уявна спільнота», реверсно-компенсаторна теорія, руралістика, аграризм.

Селянство «як природне явище» чітко ідентифікував В. Нечитайло. Він звернув увагу на те, що дослідники невинувато ігнорують природно-біологічні компоненти, «які є основними при формуванні селянства як соціального персонажу будь-якого суспільства», натомість гіперболізують економічні умови та параметри хліборобства. У статті історик розкрив природну сутність селянства.

Грунтуючись на напрацюваннях В. Вернадського та О. Погорелова, він з'ясував, що виробнича діяльність селянина має подвійну природу. З одного боку, вона є вираженням єдності між людиною і природою, з іншого – агентом змін, містить антагонізм між людиною та природою. Виокремлюючись із природи завдяки матеріально перетворювальній діяльності, селянин ставиться до природи не лише як до об'єкта, а й як до суб'єкта, від якого він значною мірою залежний¹⁵.

Така істотна особливість, обґрунтована В. Нечитайлом, визначає і прикметну ознаку хліборобської культури: синкретичне поєднання загального й окремого. Вона створена не одним поколінням селян, еволюціонує як єдине ціле, але будь-який винахід чи відкриття можливе завдяки діяльності конкретної людини. За спостереженнями дослідника, «гомос» і «гумус», тобто «людина» і «земля» – однокореневі слова. Вони унаочнюють і підтверджують одвічне походження людини від землі та повернення людини до землі. Ця формула, на слухну думку дослідника, – формула селянського світогляду, під впливом якого «шліфувався життєвий уклад селян»¹⁶.

Природно-соціальна дуальність селянина, його праці, як уважає історик-аграрник, детермінували особливий ритм селянського життя: «Різноманітне у своїй цілісності і єдине в багатогранності, воно завжди складалося з низки взаємозв'язаних і водночас замкнено відособлених часових термінів діяльності <...>, які вивірялись упродовж тисячоліть. Це дозволяло селянинові засвоїти найраціональніші прийоми важкої праці»¹⁷.

Складно не погодитися з позицією автора з приводу того, що вся діяльність селянина спрямовується на збереження засобів праці, на досягнення найповнішої гармонії з природою. Відповідно і сільське господарство, на переконання В. Нечитайла, має специфіку свого розвитку, детерміновану особливостями його суб'єкта. Воно еволюціонує не лише у соціальному, а й у природно-біологічному вимірах¹⁸.

¹⁵ Нечитайло В. Селянство як природне явище. *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 9.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Нечитайло В. Селянство як природне явище... С. 10.

¹⁸ Ibid.

Загалом, поділяючи резонні міркування дослідника стосовно природної сутності селянства, простежуємо в них дисбаланс у трактуванні селянства на користь його природності. Автор у такий спосіб мінімізує або неповною мірою розкриває інші аспекти селянства, зокрема його соціальність, політичність, суб'єктну активність як актора історії тощо. Водночас відтворена ним дуалістична природа селянства не є широкомасштабною, панорамною.

СЕЛЯНСТВО ЯК «УЯВНА СПІЛЬНОТА»

А. Заярнюк проаналізував поняття «селянство», окреслив його значення, наслідки й імплікації, навів приклад Східної Галичини ХІХ ст. Стаття, за визначенням автора, «є спробою почати таку термінологічну рефлексію»¹⁹. Він схарактеризував економічні, соціологічні й антропологічні концепції визначення селянства. На його думку, західна історіографія відкидає ідею селянства як «стабільного традиційного типу організації аграрного населення. На фоні постійних впливів ззовні і трансформацій, яких зазнає селянська сім'я, господарство, громада, суб'єктивність, на тлі екологічних та соціальних відмінностей, в яких перебували сільські суспільства до приходу капіталістичного способу виробництва та сучасної політичної організації, дати універсальне визначення якогось типового селянина, селянської соціальної організації чи господарства неможливо»²⁰.

А. Заярнюк резонно зауважив, що, наприклад, селянство Галичини у ХІХ ст., на момент приєднання до Австрії, «не відповідало жодним уявленням про традиційне звичаєве селянське суспільство, описами якого і покликаннями на яке наповнена література з української етнографії»²¹.

Фактично дослідник висловив та обґрунтував думку, яка імпонує і нам, стосовно того, що для тогочасних австро-угорських урядових та інтелектуальних кіл селянство було незрозумілим явищем. Процеси осмислення цього «великого незнайомця» в Галичині, на думку А. Заярнюка, започатковані австрійським просвітницьким абсолютизмом і супроводжувані державною політикою з суб'єктивізації селянства²².

Оригінальним є узагальнений висновок цього автора статті про те, що «термін “селянство”, так як він переважно вживався у суспільних науках і в історії дотепер, приховує і затемнює більше, ніж пояснює і висвітлює. <...> Абстрактне поняття “селянство” найбільш доцільно використовувати для опису свідомого свого колективного «я» організованого селянського “класу для себе” кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.»²³. На нашу думку, на користь таких суджень потрібно навести додаткові аргументи, оскільки вони більшою мірою стосуються інтелектуальної історії пізнання явища, а не власне самого явища, що підлягає пізнанню. Як засвідчує історія, явища можуть існувати та існують тривалий час або без номінації, або змінюючи номінацію, повністю або частково зберігаючи первинний зміст. Тому відсутність до кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. поняття «селянство»

¹⁹ Заярнюк А. «Селянство» як категорія соціально-історичного аналізу (на прикладі Східної Галичини ХІХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2006-2007. № 15. С. 544.

²⁰ Ibid. С. 549.

²¹ Ibidem.

²² Ibid. С. 549-550.

²³ Ibid. С. 553.

не є підставою стверджувати його відсутність як реального соціально-історичного, соціально-економічного феномену. Радше це підстава до міркування про те, що наявний дисонанс між об'єктивно існуючим явищем реальної історії та його розумінням. До того ж контрверсійність суджень про об'єкт пізнання, як на нас, засвідчує принаймні такі ключові моменти: 1) явище існує; 2) воно не пізнане або складно піддається пізнанню, оскільки багатовимірне, специфічне; 3) його зміст / сутність дисонує з інструментами пізнання, що детермінує їхню модифікацію.

О. Михайлюк вважає правомірним у дослідженні селянства послуговуватися конструктивістським підходом, розглядаючи селянство як «уявну спільноту». Цей термін до наукового обігу запровадив Б. Андерсон для аналізу етнічного феномену. Історик, застосовуючи науковий інструментарій закордонного вченого, наводить аргументи на користь того, що «селянство, так само як і націю, можна розглядати як уявлену спільноту». Звертаючись до наукового апарату логіки, дослідник стверджує, що «селянство – це така ж соціально сконструйована категорія, як і клас і нація, і всі ці абстракції можна лише уявити»²⁴.

Нам імпонує те, що О. Михайлюк розрізняє поняття «уявлений» і «уявний», а також вважає, що «уявлена спільнота» за своїм змістом не є синонімом до заперечення її об'єктивно-історичного існування. На підтвердження такої логіки своїх роздумів він наводить судження Б. Андерсона про те, що «будь-яка спільнота, більша за первісне поселення з безпосередніми контактами між мешканцями <...>, є уявленою. Спільноти потрібно розрізняти не за їхньою справжністю чи несправжністю, а за манерою уявлення»²⁵.

Розвиваючи такі висновки Б. Андерсона, історик-аграрник їх уточнив, додав авторського звучання. Зокрема, він зацентрував на тому, що «кожна чисельно велика спільнота є уявленою в тому сенсі, що ми не знаємо всіх її членів, а приписуємо їм певні «типові» середньостатистичні риси, наділяємо ймовірними, як нам здається, параметрами на підставі отриманої більш або менш (або й зовсім не) достовірної інформації. Тобто здійснюємо певну процедуру екстраполяції, абстрагування, поділяючи масу живих людей на умовні групи»²⁶. Селянство, вважає вчений, постає уявленою спільнотою як для зовнішнього, «неселянського» світу, так і для самих селян. Водночас селянин мислить завжди конкретно. Себе він, насамперед, ідентифікує не з уявленою, а з конкретною спільнотою – сім'єю, громадою, селом тощо²⁷.

Спостерігаємо певну суголосність у поглядах О. Михайлюка та А. Заярнюка в аналізі інтелектуальної історії категорії «селянства». Наприклад, О. Михайлюк констатує, що селянство в Російській імперії – досить молодий і значною мірою штучно створений стан, серед бюрократії та інтелігенції сформувалися переважно некоректні уявлення про селян²⁸. Таке розуміння селянства Наддніпрянщини дотичне до думки А. Заярнюка про селян Австро-Угорщини на прикладі Східної Галичини²⁹.

²⁴ Михайлюк О. Селянство як «уявлена спільнота». *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. XXVII. С. 91.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibid. С. 95.

²⁸ Ibid. С. 91, 93-94.

²⁹ Заярнюк А. «Селянство» як категорія соціально-історичного аналізу... С. 549-550.

Відзначаючи позитивні моменти конструктивістського підходу, на доречності якого для вивчення селянства акцентує О. Михайлюк, звернемо увагу на те, що він, власне, абсолютизує суб'єктивне сприйняття об'єкта дослідження як «умоглядної конструкції»³⁰. Не проаналізовано достатньою мірою раціональні інструменти пізнання, що вможливають об'єктивні знання. Власне, йдеться про «вторинну природу» – результат пізнання, його історію, суб'єктивну реконструкцію, а не про «первинну природу» – селянство, сутність якої не зводять лише до його інтелектуальних моделей. Додаткових аргументів, як на нас, потребують критерії розрізнення «конкретної спільноти» та «уявної спільноти», сприйняття їх селянами. Не вважаємо повною мірою виправданим і конструктивістське трактування селянства лише як етнічного феномену, оскільки воно, як резонно розкрив В. Нечитайло, є і дуальним соціально-природним феноменом. Розуміння конструктивізмом селянства лише як етнічного феномену звужує дослідницьке поле, виокремлюючи в ньому лише один сегмент – етнічний. У такий спосіб інші компоненти відтіняються, опиняючись якщо не поза увагою дослідника, то на периферії осмислення.

РЕВЕРСНО-КОМПЕНСАТОРНА ТЕОРІЯ

Селянство як природну форму цивілізації запропонував досліджувати Г. Георгізов. На його переконання, розв'язанню проблеми методології як системи принципів і концептуальних підходів дослідження історії селянства допомогло б розроблення спеціальної наукової теорії, потреба в якій існує з огляду на повноцінне осмислення всесвітньої історії селянства³¹. Така теорія, на переконання історика, має ґрунтуватися на засадничій думці про те, що селянство – не лише окрема суспільна верства, прошарок, стан чи клас, а одна з первісних природних форм людської цивілізації. Автор назвав її реверсно-компенсаторною теорією, скорочено – РКТ (*revertor* – повертаю назад, повертаюся; *compesatio* – відновлення, відшкодування). В її основі – намагання Г. Георгізова «зрозуміти місце і роль історії України, а особливо українського селянства як квінтесенції українства, у глобалізаційних звитягах...»³². У такому трактуванні дослідником селянства простежуємо суголосність його думок із позицією О. Михайлюка, який також переконаний, що «селянство як особливий соціальний тип супроводжує історію людства починаючи з неолітичної революції. У аграрно-традиційних суспільствах селянство складало переважну більшість населення, селянське господарство було пануючим типом економіки...»³³.

Г. Георгізов на підставі аналізу світової історії виокремив закономірність, що дала поштовх до формулювання РКТ. Її сутність окреслена так: «у розвиткові майже усіх народів, епох, коли те чи інше суспільство, перебуваючи у кризі, спостерігало занепад міського життя і водночас був присутній процес посилення ролі сільського способу життя та усього, що з ним було пов'язано. І навпаки, з подоланням кризових явищ у соціумі (на політичному, соціальному та

³⁰ Михайлюк О. Селянство як «уявлена спільнота»... С. 96.

³¹ Георгізов Г. Селянство – природна форма цивілізації. *Революційний процес 1917-1920 років: витоки, зміст, значення*: збірник наукових праць за результатами теоретичного семінару, організованого кафедрою архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін і Науковим товариством істориків-аграрників (13 червня 2013 р.). Черкаси, 2014. С. 30.

³² Ibid. С. 30-31.

³³ Михайлюк О. Селянство як «уявлена спільнота»... С. 91.

економічному рівні, тощо) – відбувався процес зростання міст та підвищення їх ролі. Ця циклічність в історії суспільств була помічена <...> ще у стародавні часи»³⁴.

Дослідник, звертаючись до напрацювань О.Шпенглера, назвав реверсивним природне коливання в історії людства кількості мешканців села та міста, якості їхнього життя та співвідносні їм соціальні цінності. Після такого «реверсу» з міста в село і навпаки починався черговий етап у розвитку суспільства, що компенсував попередню кризу. Цим історик пояснює застосування ним ще одного компонента його теорії – компенсаторності. Реверсно-компенсаторна теорія, стверджує Г.Георгізов, дає змогу залучити до поняттєвого та структурно-лінгвістичного апаратів термін «селянська цивілізація», а також сприяє глибшому осмисленню всієї селянської проблематики³⁵.

Теоретичним підґрунтям РКТ є методи, апробовані М.Данилевським, О.Шпенглером, А.Тойнбі. Г.Георгізов послуговується такими: 1) методом природного ділення; 2) методом природженого провінціалізму; 3) методом світової уніфікації та мімесісу. Завдяки їм історик створив «просту схему соціуму, яка розкриває в узагальненому вигляді поняття цивілізації». Основними складниками цивілізаційної схеми, запропонованої дослідником, є такі: людина міста, людина села, кочівник³⁶.

Автор РКТ дає таке визначення поняття «селянська цивілізація»: «єдина у своєму розвитку організована спільнота, що обмежена певним рівнем соціалізації та диференційованою сукупністю матеріально-технічних винаходів і відповідними до епохи духовними досягненнями»³⁷.

Відзначаючи оригінальність авторської концепції, достатній рівень аргументованості положень, звертаємо увагу на моменти, наявність яких лише б посилювала РКТ. На нашу думку, теорія виграла б, якби її автор, окрім визначення «селянська цивілізація», розкрив би її сутнісні параметри; визначив першість чи вторинність селянської цивілізації щодо, скажімо, міської чи кочівної; на конкретних прикладах з історії України проілюстрував реверсно-компенсаторну динаміку тощо.

РУРАЛІСТИКА

На початку ХХІ ст. у науковому дискурсі України сформувався такий методологічний підхід, як руралістика. Його представлено напрацюваннями Х.Притули³⁸, О.Павлова³⁹ й інших учених. Руралістика «виникла внаслідок

³⁴ Георгізов Г. Селянство – природна форма цивілізації... С. 31-32.

³⁵ Ibid. С. 32.

³⁶ Ibid. С. 34.

³⁷ Ibid. С. 38.

³⁸ Притула Х. Соціально-економічний розвиток сільських територій: регіональний вимір. Львів, 2015. 356 с.

³⁹ Павлов А. Руральний контекст глобального економічного розвитку України. *Modern Science – Moderni Veda* (Praha). 2015. № 5. С. 15-22; Павлов А. Ідентифікація і класифікація сільських територій: теорія, методологія, практика. Одеса, 2015. 344 с.; Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики. *Регіональна історія України: збірник наукових статей*. 2015. Вип. 9. С. 69-86; Павлов О. Сутність теоретичних засад руралістики: понятійно-категоріальний апарат. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 30-37; Павлов О. Руралізм як світогляд та ідейна течія: історичний вимір. *Регіональна історія України: збірник наукових статей*. 2018. Вип. 12. С. 157-186; Павлов А. Руралістика: теорія, методологія, научні напрями. Одеса, 2018. 408 с.; Павлов О., Павлова І. Руралістичні засади брендингу сільських територій Південного регіону України. Одеса, 2019. 288 с.

системного дослідження такого складного за своєю структурою та функціями природного та соціально-просторового утворення як сільські території. Вона (руралістика – автор статті) об'єднує усі наукові напрями, що вивчають ті чи інші складові сільської територіальної підсистеми суспільства»⁴⁰.

До поняттєвого апарату руралістики належать такі: «руральність», «руральний розвиток», «руралізація», «руралізм», «сільська історія».

Першочергове значення у поняттєвому апараті руралістики належить «руральності». Вона розуміється широко. По-перше, як сільська ідентичність, що пов'язана з певним об'єктом сільськості, його видовою діяльністю, а також із простором і місцем діяльності. Її атрибутами, виразниками руральної ідентичності є селянин, землеробство та село. Руралісти, поділяючи позицію цивілізаційного підходу в інтерпретації селянства, вважають, що три останні категорії позиціонують певний етап цивілізаційного розвитку людства – аграрне суспільство, в якому домінуючими й ідентифікуючими компонентами були селянство як соціальна група, хліборобська праця як основний вид господарської діяльності та спосіб існування, село як тип поселення та простір життєдіяльності. Далі, послуговуючись термінологією цивілізаційного підходу, вони «руральність» трактують як «атрибут доіндустріального суспільного розвитку або як історичний анахронізм, що виявляється в домінанті натурально-патріархальному та аграрно-дрібнотоварному господарських укладах»⁴¹.

По-друге, «руральність» – водночас і соціальне явище, і суспільний процес, що розуміється поза формаційним контекстом. Це спосіб світосприйняття та життя українських громадян, що перебувають на сільських територіях⁴².

По третє, «руральність» – поняття, що зазнало семантичних змін. Спочатку «руральність» асоціювалася з селом, як із рільницьким поселенням, жителі якого переважно займалися землеробством. Зважаючи на це, термін «сільський» мав не поселенське, а галузеве походження. З часом за ним закріпилося значення всього того, що було пов'язане з населеним пунктом, утвореним навколо ріллі. Розширення господарських функцій села не призвело до зміни семантики. Село, як і раніше, продовжувало розумітися місцем розміщення виробництва. Це давало підстави науковцям поняття «аграрний» і «сільський» вважати ідентичними. Семантичних змін «руральність» зазнала на початку ХХІ ст. із уведенням до наукового обігу поняття «сільські території». Відтоді «руральність» стала розумітися з позицій територіального підходу⁴³.

У розумінні руралістів, «руральний розвиток» – форма прояву руральності. У такому смислі його завдання полягає у збереженні та підтримці рурального стану буття і характерних для нього видів занять, що безпосередньо стосуються витоків життя людини та суспільства.

З одного боку, «руральний розвиток» – об'єктивний, багатовимірний процес якому властиві самоорганізація та саморозвиток, зумовлені поліфункціональністю сільських територій. З іншого боку, «руральний розвиток» – цілеспрямований розвиток сільських територій відповідно до їх суспільного призначення і завдань.

⁴⁰ Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики... С. 69.

⁴¹ Павлов О. Сутність теоретичних засад руралістики... С. 31-32.

⁴² Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики... С. 69-70.

⁴³ Павлов О. Сутність теоретичних засад руралістики... С. 32.

Водночас руральний розвиток відбувається під впливом зовнішніх факторів. Певний алгоритм йому задає глобалізація⁴⁴.

«Руралізація» руралістами розуміється як суспільний процес. Розрізняють «вузьке» і «широке» тлумачення цього терміну. У першому варіанті – заходи з інтродукції у міський ландшафт екологічних та естетичних елементів сільського ландшафту. У другому – процес кількісного зростання сільських поселень і чисельності сільського населення, тобто інтенсифікація процесу сільського освоєння території, поширення та збереження сільського способу життя у певних територіальних елементах агломераційного розселення⁴⁵.

«Руралізм» інтерпретується як ідейна течія, що посідає особливе місце в теорії руралістики. Центральним у «руралізмі» є антропо-руральний дискурс, який пов'язаний зі світом відчуттів, переживань, світоглядом, розумовою та перетворювальною діяльністю з «переробки» людини, що перебуває у руральному просторі, й підвищенням його життєствердної ролі у суспільному розвитку. «Суспільна значущість руралізму полягає у тому, що від того, чи буде він представлений як рефлексуюча ностальгічна свідомість або як напівхлоп'яче голосіння щодо первинного патріархального побуту, або ж як світогляд й ідеологія, яка відображає і просуває руральність і руралізацію, залежить майбутнє всього соціуму, а не тільки його сільського складника»⁴⁶. Історична місія руралізму, стверджує О. Павлов, «полягає не стільки в заміні середовища існування сільського соціуму, скільки – самого "homo ruralistucus"»⁴⁷.

Руралісти вважають за доречне говорити про сільську історію як складник руралістики; як самостійну галузь історичної науки у контексті руралістики, дослідницьким полем якої є сільський простір і сільські території (об'єкти сільського розвитку)⁴⁸. В їхньому розумінні спільним для вітчизняної та закордонної історіографії у визначенні дослідницького поля сільської історії є історична реконструкція та інтерпретація певного локального простору, межі якого визначаються відповідним типом поселення. Вони переконані у тому, що сільський простір – полімасштабний, не обмежується селом, сільські території, займаючи певну територію сільського простору, в такий спосіб його уречевлюють і наділяють природними та соціальними характеристиками, він є об'єктом історичних досліджень як компоненту руралістики. Відповідно до такої логіки, часовий, просторовий і сутнісний виміри сільської території як багаторівневої системи є безпосереднім предметом вивчення сільської історії⁴⁹.

Повною мірою евристичний потенціал руралістики розкрито у дослідженнях, що стосуються аграрної історії України 2000-х рр.: брендингу сільських територій як інструменту маркетингу та функції менеджменту; методологічних засад брендингу сільських територій; характеристики сільських територій у контексті брендингового підходу; соціально-економічних детермінант брендингу сільських територій; концепції формування бренду сільських територій тощо⁵⁰.

⁴⁴ Павлов А. Руралістика: теорія, методологія, научні напрoвлення... С. 47-48, 60.

⁴⁵ Ibid. С. 62.

⁴⁶ Павлов О. Сутність теоретичних засад руралістики... С. 36.

⁴⁷ Павлов О. Руралізм як світогляд та ідейна течія: історичний вимір... С. 159.

⁴⁸ Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики... С. 69.

⁴⁹ Ibid. С. 72-73, 75.

⁵⁰ Павлов О., Павлова І. Руралістичні засади брендингу сільських територій... С. 57-260.

Показовим стосовно цього є дослідження ментальної карти образів сільських територій сучасної України, засноване на методології руралізму. Воно, зважаючи на науково-практичне і суспільно-політичне значення, є актуальним. У ньому репрезентовано об'єкти ідентифікації в уявленні певних суб'єктів ідентифікації, що характеризує їхній тип мислення, рівень свідомості та ставлення до цих природних і соціально-просторових утворень. Згідно з висновками руралістів, більшість населення України, зокрема й мешканці села, не сприймають сільські території як бажане місце для життєдіяльності. Зокрема, лівова частка молоді не формує перспектив своєї життєвої траєкторії у сільській місцевості. Резонними є міркування дослідників про те, що сільські території мають негативний імідж серед громадян України як місця постійного проживання та життєдіяльності⁵¹.

Не менш науковозначущими, зокрема для внутрішньої політики в сучасній Україні, її етнокультурного складника, спрямованого на консолідацію української політичної нації, є результати вивчення структури етнічного складу сільських територій впродовж 2000-х рр. Обґрунтованими є міркування стосовно індексів етнічної мозаїчності сільського населення сучасної України. Руралісти переконано розкрили, що найвищий індекс етнічної мозаїчності сільського населення станом на 2018-2019 рр. властивий Одеській (0,64), Чернівецькій (0,45), Донецькій (0,45), Луганській (0,44), Запорізькій (0,43) областям. Найнижчі показники характерні для Волинської (0,02), Івано-Франківської (0,02), Тернопільської (0,02), Львівської (0,03), Вінницької (0,04), Чернігівської (0,05), Черкаської (0,05) областей. Середньостатистичні показники індексу етнічної мозаїчності по Україні становить 0,25. Натомість він контрастує з індексом етнічної мозаїчності у місті. Показники останнього – 0,48. Переважно моноетнічними сільськими територіями є сільські території Центрально-Північного та Західного регіонів України; до біетнічних належить Східно-Південний; до змішаного – Чернівецька, Одеська, Закарпатська області⁵².

Відзначаючи сильні сторони руралістики як наукової парадигми, звернемо увагу на дискусійні, на нашу думку, моменти. Зокрема, керуючись розумінням руралістами «сільської історії», вважаємо, що це поняття потребує предметнішого науково-теоретичного опрацювання. Як на нас, важливою є відповідь на запитання: «Що таке сільська історія, яка предметом дослідження має полімасштабний сільський простір, уречевлений сільськими територіями та наділений ними природними та соціальними характеристиками?». Руралісти сільську історію трактують водночас як теоретичну, так й емпіричну історію. Під першим складником вони розуміють історичні знання щодо загальнодержавного рівня сільських територій, під другим – зріз історичних знань на інших рівнях територій, насамперед базовому⁵³. Відповідно до такого, сільська історія безпосередньо відповідає ієрархічній структурі сільських територій. Вона складається з історії територій базового рівня (історія територіальної громади), територій районного рівня (сільська місцева історія), територій регіонального рівня (історія сільської складової регіону), територій загальнодержавного рівня (історія сільської територіальної підсистеми суспільства)⁵⁴.

⁵¹ Павлов О. Руралізм як світогляд та ідейна течія: історичний вимір... С. 182-183.

⁵² Павлов О., Павлова І. Руралістичні засади брендингу сільських територій... С. 24-25.

⁵³ Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики... С. 76.

⁵⁴ Ibid. С. 82.

На нашу думку, така відповідь не є вичерпною, оскільки залишає без відповіді питання: «Чим сільська історія інша/відмінна від аграрної історії?». Складається обґрунтоване розуміння, що «сільська історія» – похідне від «міської»/«урбаністичної», або їй протилежне, адже руралізм, як зауважують його розробники, формувався як антипод урбанізму. Як відомо, аграрна історія – наука, що продукує історичні знання як на макро- так і на мікрорівнях, фундаментальний складник історії України. У такому контексті аграрна історія України – справді «історія селянства – основи нації», це історія «присутності у вітчизняній історії селянства»⁵⁵.

Недостатньо мотивованою є і спроба руралістів показати аграрну історію дисципліною, що разом із історичною географією, соціальною географією сільського господарства, регіоналістикою, історичним ландшафтознавством тощо, стали результатом «стику» або перетину напрямів і точок дотику загальних дослідницьких проблем»⁵⁶. На думку автора статті, перераховані вище О. Павловим «дисципліни» є самодостатніми галузями гуманітаристики, що формувалися у контексті глобального розвитку наукових знань із чітким об'єктно-предметним полем дослідження. Амбіція на міждисциплінарність руралістики, а відтак і сільської історії, не є достатньою підставою для применшення значущості історичної географії, аграрної історії тощо. Такий підхід є сумнівним у спробі окреслити сутність сільської історії шляхом заперечення самодостатності інших галузей гуманітаристики та претензією на їх дослідницьке поле.

Також ґрунтовнішого пояснення та доведення потребує теза руралістів стосовно того, що сільська історія є ширшою за аграрну історію чи історію селянства. Запропоновані ними міркування посилюють розуміння сільської історії як синоніму аграрної історії. Їхня теза про виокремлення зі складу історичної науки її сільського складника⁵⁷ по суті є повтором розуміння аграрної історії як фундаментального компонента історії України, про що ми писали вище і яке викладене у передмові до двотомних нарисів «Історії українського селянства». Водночас, якщо сільська історія = аграрна історія, то резонними є думки О. Павлова з приводу того, що її виокремлення зі складу історичної науки є розвитком загальнонаукової тенденції щодо спеціалізації знань. Таке виокремлення сприяє вирішенню суспільно значущих проблем, збагачує її евристичний потенціал за рахунок залучення міждисциплінарних методологічних прийомів у відповіді на виклик сучасності – обґрунтування шляхів відродження сільських територій та їх виходу на якісно кращий рівень життя⁵⁸.

АГРАРИЗМ

Упродовж 2015-2020-х років представники черкаської школи істориків-аграрників розробили та виграли держбюджетні та грантові теми, в яких обґрунтовано концепцію про те, що науково продуктивніше селянський світ / селянську культуру досліджувати з позиції іншого, відмінного, окремішнього від тогочасних світів соціокультурного простору України. Це

⁵⁵ Смолій В. Передмова. *Історія українського селянства*. Нариси в 2-х томах. Т. 1. Київ, 2006. С. 5.

⁵⁶ Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики... С. 78.

⁵⁷ Ibid. С. 86.

⁵⁸ Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики... С. 86.

самобутній, унікальний світ, за Р. Пайпсом⁵⁹ і К. Леві-Стросом⁶⁰, – власна або інша цивілізація, за Р. Редфілдом⁶¹, – «сільський вимір цивілізації».

Переконані, що селянський світ (у різних варіантах) виразно домінував у соціокультурному просторі впродовж усієї історії України, а українське суспільство мало всі ознаки аграрного суспільства. На нашу думку, селянський світ непотрібно вважати недолюбим, менш розвиненим, порівняно, скажімо, з індустріальним. Підхід, заснований на протиставленні і технократизмі, є малопродуктивним, якщо не хибним, оскільки не дає змогу повною мірою осмислити сутність багатостолітнього феномену селянського світу, зрозуміти його соціальну структуру, духовно-культурну глибину та розмаїття, вплив на основні вектори розвитку впродовж усієї історії.

На підставі аналізу аграрної історії України вбачаємо достатньо підстав констатувати, що селянський світ – це не лише техніка і технології, їх постійне удосконалення, насамперед, – це природність соціокультурного буття, баланс між природою та людиною, оприроднення суспільного буття й олюднення природи. Це оригінальна еволюція та непередбачуване, принаймні нелінійне, реагування на внутрішні та зовнішні виклики. Селянський світ – лоно, в якому зросли соціальні, економічні, політичні й інші інститути української політичної нації, сформувалися базові стійкі ментальні зв'язки, без яких неможливо уявити новітнє українство та українську ідентичність. Завдяки селянському світові, його властивостям, українська ідентичність не була асимільована ні імперською, ні радянською, ні іншими ідентичностями, чинить сучасний спротив ідеології країни-агресора – «панрусизму» / «русському миру».

На нашу думку, селянський світ соціокультурного простору України підлягає пізнанню з позиції рівності культур, природності соціокультурного буття, балансу між природою та людиною, оприроднення суспільного буття й олюднення природи, оригінальності еволюції та непередбачуваного реагування на внутрішні та зовнішні виклики. Водночас селянський світ соціокультурного простору України – це те, що існує реально, є об'єктом і суб'єктом соціокультурного простору, його історичних трансформацій, уявлення про які формується на підставі соціальних дій, зафіксованих у культурі. Відповідно до нашого підходу, селянський світ соціокультурного простору України є явищем історичним, дискретним і варіативним, зважаючи на територіальність його поширення, хронологічні межі, особливості еволюції тощо.

Ключові ідеологеми аграризму як селяноцентричного феномену предметно з'ясовані в науковій літературі⁶². Ґрунтуючись на їхньому аналізі, синтезуємо його основні принципи як наукового інструментарію з дослідження аграрної історії. На нашу думку, вони є такими:

⁵⁹ Пайпс Р. Русская революция: в 2 ч. Ч. 1. Москва, 1994. С. 123.

⁶⁰ Фурсов А. Крестьянство в общественных системах: опыт разработки теории крестьянства как социального типа – персонафикатора взаимодействия универсальной и системной социальности. *Крестьянство и индустриальная цивилизация*. Москва, 1993. С. 56-57.

⁶¹ Редфилд Р. Большая и малая традиции. *Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире*. Москва, 1992. С. 200-201.

⁶² Корновенко С.В., Тельвак В.П. Аграризм як селяноцентричний феномен країн Центральної та Південно-Східної Європи другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: наукове осмислення явища. *Селяноцентричний феномен Української революції 1917-1921 рр.: аграризм*. Черкаси, 2021. С. 9-19.

- 1) унікальність і незаперечна цінність для людства духовних, моральних, культурних і соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці;
- 2) визнання селянства верствою, здатною відігравати самостійну роль у політичному житті;
- 3) не капіталістичний, не соціалістичний тощо, а «окремішній» селянський шлях розвитку суспільства;
- 4) землеробство та сільський спосіб життя відмінні від промисловості та міста, селянство відрізняється від інших соціальних груп;
- 5) селянство – землеробська верства – зосереджує в собі основні позитивні цінності й якості суспільства, є фундаментом стабільності держави та носієм національної ідентичності.

Уважаємо актуальним і доцільним застосування у новітніх студіях з аграрної історії України наукового інструментарію такого селяноцентричного феномену, як аграризм – цілісної системи селяноцентричних уявлень різних суб'єктів тогочасного соціокультурного простору та їх практичну реалізацію⁶³. На нашу думку, аграризм – система уявлень про селян, селян про самих себе, про селянство як активний суб'єкт історії, здатний до самостійного державотворення; селянська політична культура та політична свідомість як реалізація на практиці власне селянських сподівань та уявлень про їхнє справедливе майбутнє; компонент суспільно- та партійно-політичної думки як складник внутрішньоекономічної державної політики, спрямованої на розв'язання аграрного / селянського питання.

ВИСНОВКИ

Упродовж 1990-х – 2020-х рр. в методології вивчення аграрної історії України відбулися докорінні методологічні трансформації. Вони були зумовлені якісними суспільно-політичними та соціально-економічними змінами кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Відбувся відхід вітчизняних істориків від методологічного монізму марксистсько-ленінської ідеології, вільним став доступ до раніше заборонених історичних джерел, що зберігалися в архівних фондах, можливим став діалог істориків, що представляли різні напрями і течії.

Методологічні трансформації не були лінійними. Умовно нами виокремлено два етапи. Перший – кінець 1980-х – 1990-ті рр. – «методологічний шок» і «методологічна невизначеність». Другий – 2020-ті рр. – «методологічний ренесанс».

Методологічні трансформації 1990-х – 2020-х рр. демонструють, що у новітній українській науково-історичній, методологічній думці представлено різні підходи до розуміння селянства, селянської культури / селянської цивілізації, селянського світу. Зокрема, його осмислюють як «природне явище», як «уявну спільноту», як природну форму цивілізації, з позицій руралістики й аграризму тощо. Відповідно у визначенні головного суб'єкта аграрної історії України констатуємо плюралізм методологічних підходів. Це засвідчує вихід українських істориків-аграрників із методологічної ізоляції, їхню інтеграцію до європейського та світового історико-аграрного наукового дискурсу.

Фінансування. Стаття підготовлена за результатами фундаментального дослідження «Соціокультурний простір України другої половини XIX – першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

⁶³ Корновенко С. Аграризм. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Аграризм>

REFERENCES

- Bondar, V.** (2008). Vitchyzniani selianoznavchii instytutstii i yikh rol u vyvchenni istorii ukrainskoho selianstva poreformnoi doby [Domestic institutions of peasant studies and their role in the study of the history of the Ukrainian peasantry of the post-reform era]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 19, 178-210 [in Ukrainian].
- Bondar, V.** (2008). Suchasna istoriografia ahrarnoi istorii Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. na storinkakh «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu» [Modern historiography of the agrarian history of Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries on the pages of the 'Ukrainian Historical Journal']. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 11, 337-351 [in Ukrainian].
- Farenii, I.** (2019). Kontsepsiia natsionalnoi ahrarnoi burzhuaznoi revoliutsii pochatku 20 st. akademika M.I. Yavorskoho [Academician M.I. Yavorsky's Concept of the National Bourgeois Revolution of the beginning of the Twentieth century]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 21, 130-136 [in Ukrainian].
- Fursov, A.** (1993). Krestianstvo v obshchestvennykh sistemakh: opyt razrabotki teorii krestianstva kak sotsialnogo typu – personifikatora vzaimodeistviya universalnoy i systemnoy sotsialnosti [Peasantry in public systems: the experience of developing the theory of peasantry as a social type – a personifier of the interaction of universal and systemic sociality]. In *Krestianstvo i industrialnaia tsivilizatsiya*. Moskva, pp. 56-112 [in Russian].
- Heorhizov, H.** (2014). Selianstvo – pryrodna forma tsyvilizatsii [Peasants is a natural form of civilization]. In *Revoliutsiinyi protses 1917-1920 rokiv: vytoky, zmist, znachennia*. Cherkasy, 30-38 [in Ukrainian].
- Honcharevskiy, V.** (2011). *Tsyvilizatsiinyi pidkhid do istorii: suchasnyi ukrainskyi dosvid (1991-2009)* [Civilizational approach to history: modern Ukrainian experience (1991-2009)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Hotsuliak, V.** (2001). Reforma 1861 roku v Ukraini: istoriosofskiy ta dzhereloznavchyy aspekty [The reform of 1861 in Ukraine: historiosophical and source studies aspects]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 2, 18-26 [in Ukrainian].
- Hotsuliak, V.** (2010). Aktualni pytannia metodologii ta instytutsionalizatsii istorii selianstva v dzerkali istoriografii [Current issues of methodology and institutionalization of peasant history in the mirror of historiography]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky*, 182, 16-20 [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya.** (2004). *Ukrainska istoriografia na perelomi: vid metodolohichnoho monizmu do evropeiskyykh oriientyriv* [Ukrainian historiography at a turning point: from methodological monism to European landmarks]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kornovenko, S.** (N.d.). Ahraryzm [Agrarianism]. In *Velyka ukrainska entsyklopediia*. Retrieved from <https://vue.gov.ua/Ahraryzm> [in Ukrainian].
- Kornovenko, S. & Telvak, V.** (2021). Ahraryzm yak selianotsentrychnyi fenomen krain Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy druhoi polovyny XIX – pershoi tretyny XX st.: naukove osmyslennia yavyscha [Agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the countries of Central and South-Eastern Europe in the second half of the 19th – the first third of the 20th century: a scientific understanding of the phenomenon]. In *Selianotsentrychnyi fenomen Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rr.: ahraryzm*. Cherkasy, 9-19 [in Ukrainian].
- Liakh, S.** (2021). *Metodolohiia istorii: klasyka i praktyka* [Methodology of history: classics and practice]. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Mykhailiuk, O.** (2009). Selianstvo yak «uivlena spilnota» [The peasantry as an 'imagined community']. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 27, 89-98 [in Ukrainian].
- Nechytailo, V.** (2005). Selianstvo yak pryrodne yavyshe [Peasants as a natural phenomenon]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 9, 9-11 [in Ukrainian].
- Pavlov, A.** (2015). *Identifikatsiya i klassifikatsiya selskikh territoriy: teoriya, metodologiya, praktika* [Identification and classification of rural territories: theory, methodology, practice]. Odessa [in Russian].
- Pavlov, A.** (2015). Ruralnyi kontekst globalnogo ekonomicheskogo razvitiya Ukrainy [Rural context of global economic development of Ukraine]. *Modern Science – Moderni Veda*, 5, 15-22 [in Russian].
- Pavlov, A.** (2018). *Ruralistika: teoriya, metodologiya, nauchnye napravleniya* [Rural studies: theory, methodology, scientific directions]. Odessa [in Russian].
- Pavlov, O.** (2015). Predmetne pole silskoi istorii yak skladovoi ruralistyky [The subject field of rural history as a component of rural studies]. *Rehionalna istoriia Ukrainy*, 9, 69-86 [in Ukrainian].

- Pavlov, O.** (2016). Sutnist teoretychnykh zasad ruralistyky: poniatiino-katehorialnyi aparat [The essence of theoretical foundations of rural studies: conceptual and categorical apparatus]. *Ekonomika APK*, 5, 30-37 [in Ukrainian].
- Pavlov, O.** (2018). Ruralizm yak svitohliad ta ideina techiia: istorychnyi vymir [Ruralism as a worldview and ideology: historical dimension]. *Rehionalna istoriia Ukrainy*, 12, 157-186 [in Ukrainian].
- Pavlov, O. & Pavlova, I.** (2019). *Ruralistychni zasady brendynhu silskykh terytorii Pivdennoho rehionu Ukrainy* [Rural principles of branding of rural areas of the Southern region of Ukraine]. Odesa [in Ukrainian].
- Paips, R.** (1994). *Russkaia revoliutsiia* [Russian revolution]. Vol. 1. Moskva [in Russian].
- Portnova, T.** (2010). Yurii Prysiashniuk. Ukrainske selianstvo Naddniprianskoi Ukrainy: sotsiamentalna istoriia druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st. Cherkasy: Vertykal, PP Kandysh S.H., 2007. 640 s. Oleksandr Mykhailiuk. Selianstvo Ukrainy v pershi desiatylittia 20 st.: Sotsiokulturni protsesy. Dnipropetrovsk: Innovatsiia, 2007. 456 s. *Ukraina Moderna*, 6, 285-291 [in Ukrainian].
- Prysiashniuk, Yu.** (2018). Ukrainske selianstvo v konteksti suchasnykh doslidnytskykh zavdan [Ukrainian peasantry in the context of modern research tasks]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 20, 74-79 [in Ukrainian].
- Prytula, Kh.** (2015). *Sotsialno-ekonomichni rozvytok silskykh terytorii: rehionalnyi vymir* [Socio-economic development of rural areas: regional dimension]. Lviv [in Ukrainian].
- Redfid, R.** (1992). Bolshaia i malaia traditsii [Big and small traditions]. In *Velikiy neznakomets: krestiane i fermery v sovremennom mire*. Moskva, pp. 200-201 [in Russian].
- Sarbei, V.G. (Ed.)**. (1995). *Istorychna nauka na porozi XXI st.: pidsumky ta perspektyvy* [Historical science at the threshold of the 21st century]. Proceedings of the Conference (Kharkiv, November 15-17, 1995). Kharkiv [in Ukrainian].
- Svyaschenko, Z.** (2020). Poreformene ukrainske selo v ahrarnykh studiiakh naukovtsiv kyivskoi shkoly [Post-Reform Ukrainian Village in Agricultural Studies of Kyiv School Scholars]. *Eminak*, 2 (30), 220-228. DOI: 10.33782/eminak2020.2(30).422 [in Ukrainian].
- Smolii, V.** (2006). Peredmovna [Foreword]. In *Istoriia ukrainskoho selianstva. Narysy*. Vol. 1. Kyiv [in Ukrainian].
- Vasylchuk, H.** (2006). Problemno-teoretychni priorytety suchasnykh dysertatsiinykh doslidzen z istorii Ukrainy 20-30-kh rr. XX st.: istoriografichni dyskurs [Problem-theoretical priorities of modern dissertation studies on the history of Ukraine in 1920-30s: historiographical discourse]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka*, 30, 22-28 [in Ukrainian].
- Vynar, L. & Zavalniuk, O.** (2005). *Ukrainska istorychna nauka na suchasnomu etapi rozvytku: mizhnarodnyi naukovi konhres ukrainskykh istorykiv (17-18 veresnia 2003 r.)* [Ukrainian historical science at the current stage of development: international scientific congress of Ukrainian historians (September 17-18, 2003)]. Vol. 1. Kyiv – New York [in Ukrainian].
- Zaiarniuk, A.** (2006-2007). “Selianstvo” yak katehoriia sotsialno-istorychnoho analizu (na prykladi Skhidnoi Halychyny 19 st.) [“Peasantry” as a category of socio-historical analysis (on the example of Eastern Galicia of the 19th century)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 15, 543-553 [in Ukrainian].